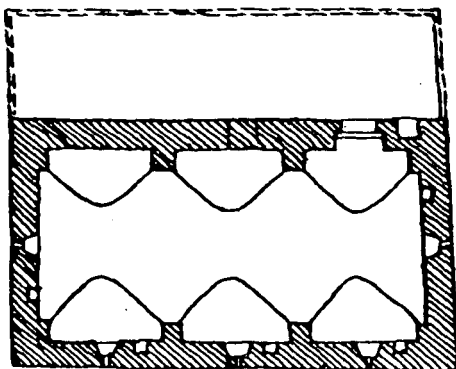
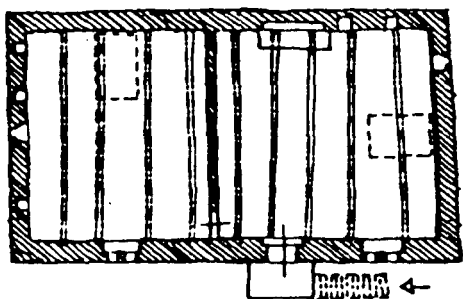

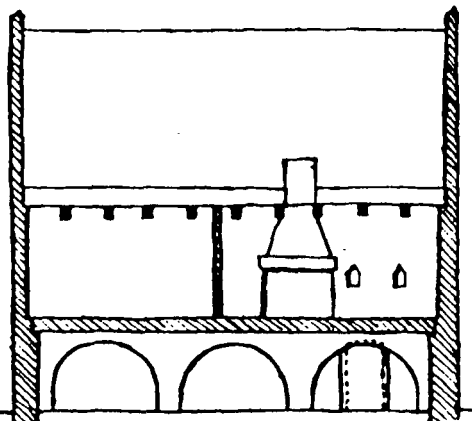
Ternauwernood gered en gerestaureerd

DOOR R.J. WIELINGA*

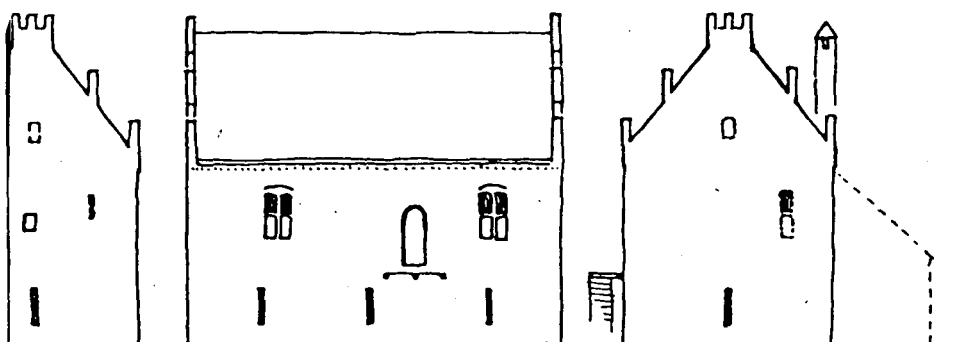
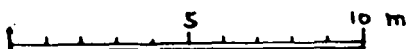
pl. gr. hoofdverdieping

pl. gr. kelder (b.g.)

langsdoorsnede

voorgevel

Gedurende de jaren 1975/80 werden in Leeuwarden twee zeer bijzondere monumenten door sloop bedreigd. Het ene was een in ernstig verval geraakte 14de-eeuwse(?) pastorie (bekend staand als de Keimpemastins) die, nadat eerst vele financiële problemen waren overwonnen eind 1980 kon worden gerestaureerd.

Het andere was het voormalige kantoorpand van de levensverzekeringsmaatschappij 'Utrecht', dat in 1903 naar ontwerp van A. J. Kropholler en J. P. Staal is gebouwd. Omstreeks 1977 stond het te koop. Om te voorkomen dat het verloren zou gaan en om de aandacht te vestigen op de jongere bouwkunst in Friesland is door enkele kunsthistorici en architecten de stichting 'Moderne Architectuur Friesland' (M.A.F.) opgericht. Nadat het verzoek van deze stichting aan de Minister van CRM, om het pand te plaatsen op de lijst van de beschermde monumenten, werd gehonoreerd, kon dankzij subsidie van dat Ministerie en het initiatief van de nieuwe eigenaar eind 1977 met de restauratie worden aangevangen.

Bij de beschrijving van de pastorie is gebruik gemaakt van bouwhistorisch onderzoek van de in 1984 overleden Piet Wiersma, medewerker van de afdeling Onderzoek en Documentatie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Ter nagedachtenis aan hem en als blijk van waardering voor zijn werk draag ik het volgende aan hem op.

DE PASTORIE VAN NYEHOVE (KEIMPEMASTINS)

Het pand Grote Kerkstraat 46, een hoog onderkelderd zaalhuis, staat bekend als de zogenaamde Keimpemastins. Het is echter niet zeker of Worp Keimpema, toen hij zich ca. 1458 in Leeuwarden vestigde, het pand heeft gebouwd of ooit heeft bewoond. De bouw-tijd moet zelfs vroeger liggen, aangezien de gevels zijn gemetseld met kloostermoppen in het zogenaamde Vlaams verband (kop-strek-kop-strek). Zowel deze steen als dit verband werden hoofdzakelijk in de 13de en 14de eeuw toegepast.

Een andere mogelijkheid is nog, dat we te maken hebben met de (jongere) pastorie van de aan de overkant van de straat gelegen kerk van Nyehove (gebouwd in de 13de eeuw en afgebroken in 1765).

BOUWGESCHIEDENIS

Gebaseerd op de aangetroffen bouwsporen kunnen globaal de volgende fasen worden onderscheiden:

- Fase I – 14de-eeuwse (?) pastorie
- Fase II – begin 15de eeuw
- Fase III – 1541, Latijnse school
- Fase IV – eind 16de eeuw, predikantswo-ning
- Fase V – 1765-1776, armenschool
- Fase VI – 1837, woning
- Fase VII – 1890, pakhuis

FASE I – 14de EEUW (afb. 1)

Het pand bestaat uit drie bouwlagen: een kelder, een hoofdverdieping en een zolder onder een zadeldak tussen topgevels. De kelder wordt overspannen door een tongewelf met loodrecht daarop drie dwarsgewelfjes, waarschijnlijk ten behoeve van lichttoetreding. De 'vensters' waren wellicht niet meer dan spleten, overeenkomstig de thans nog aanwezige in de linker zijgevel. Aan de achterzijde bevindt zich een ingang. De hoofdverdieping is in twee ruimten verdeeld en bezit een enkelvoudige balklaag van tien vakken. Tegen de achterwand van de rechterruimte bevinden zich een stookplaats en twee lampnissen. Deze verdieping is toegankelijk aan de voorzijde, waarschijnlijk via een steektrap met bordes. Beide kamers bezitten in de voorgevel een venster. De indeling van de zolderverdieping is niet bekend. De toppen van de zijgevels zijn van 'pinakels' voorzien.

FASE II-BEGIN 15de EEUW (afb. 2)

De rechterkamer op de hoofdverdieping is iets vergroot tot een 'saal'. Mogelijk bevindt zich in de linker kamer tegen de scheidingswand een stookplaats. In de voorgevel zijn ter plaatse van ieder balkvak kloosterkozijnen aangebracht. De ingang is naar links verplaatst. Ook in de rechterzijgevel is een venster geplaatst. Tegen de linkerhelft van de achtergevel staat misschien een aanbouw.

FASE III-1541, LATIJNSE SCHOOL (afb. 3)

De 'saal' wordt één balkvak vergroot en van moer- en kinderbinten voorzien. De nieuwe balklaag is iets hoger geplaatst en bestaat uit vier vakken. In de linker kamer zijn over de bestaande balken eveneens kinderbinten gelegd. Tegen de beide kopwanden zijn stookplaatsen aangebracht. Die in de rechterzijgevel wordt geflankeerd door kruisvensters.

FASE IV (afb. 4)

Aan het eind van de 16de eeuw is het pand tot predikantswoning verbouwd. De ingang aan de voorgevel wordt dan verwijderd, hetgeen samenhangt met de bouw van de achtervleugel, die op de kaart van Johannes Sems (1603) (afb. 4) staat aangegeven. Het pand is nu toegankelijk via een poortje in de muur langs de steeg. In de achterwand van het voorhuis is een doorgang naar de twee meter lager gelegen achtervleugel aangebracht.

FASE V

Van 1765 tot 1776 is het pand als Armen-school in gebruik. In deze periode heeft het geen noemenswaardige verbouwingen ondergaan.

Na 1776 wordt het pand weer bewoond. Mogelijk zijn toen de huidige grote ramen met een kleine ruitverdeling aangebracht.

FASE VI (afb. 5)

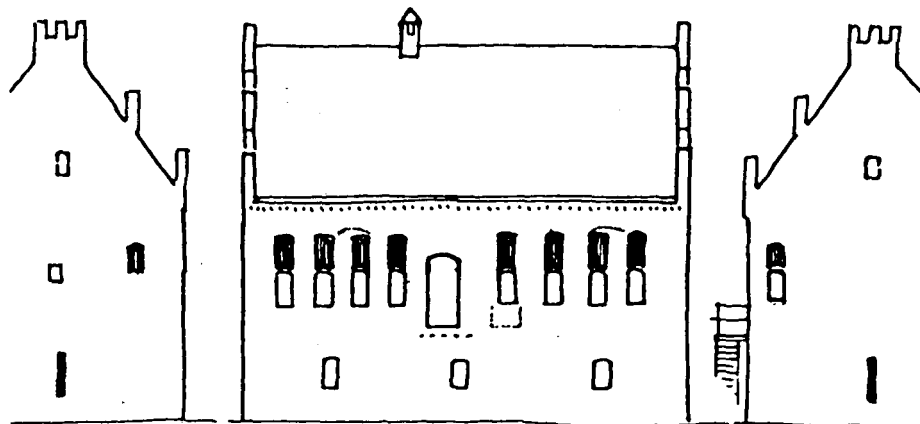
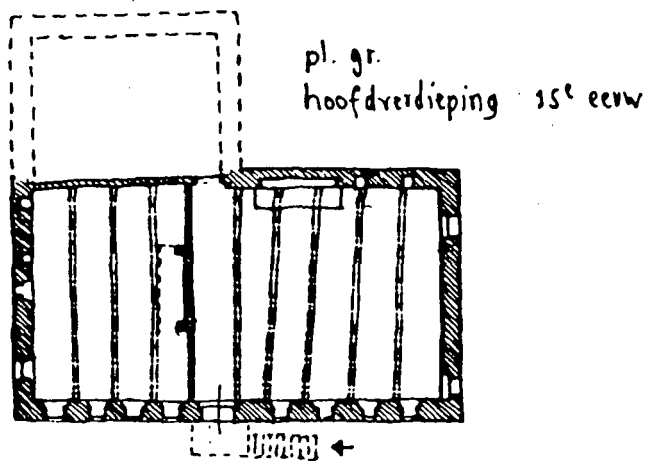
In 1837 is de ingang weer aan de voorzijde geplaatst. Een foto uit 1910 laat een hoge stoep met hardstenen treden en een gietijzeren hek zien. De 'saal' in het voorhuis is verkleind om een hal te kunnen formeren. De achtervleugel is in 1840 gesloopt en op de vrijgekomen grond zijn toen drie woningen gebouwd. In deze periode zijn de gevels waarschijnlijk van een ruwe pleisterlaag voorzien.

FASE VII

Vanaf 1890 is het pand als pakhuis in gebruik. In de 20ste eeuw is het linker keldergewelf gesloopt, het dak geheel vernieuwd, de indeling van de hoofdverdieping verwijderd en de stoep gesloopt. Van 1972 tot 1979 stond het gebouw leeg.

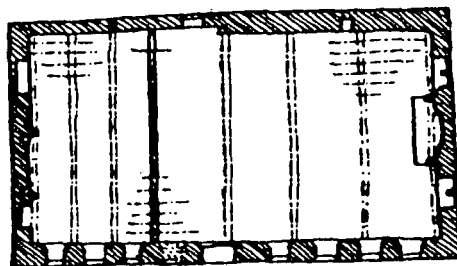
Afb. 4. Detail van de kaart van Joannes Sems, 1603.

De Keimpemastins is predikantwoning geworden met toevoeging van een achterbouw (zie pijl).

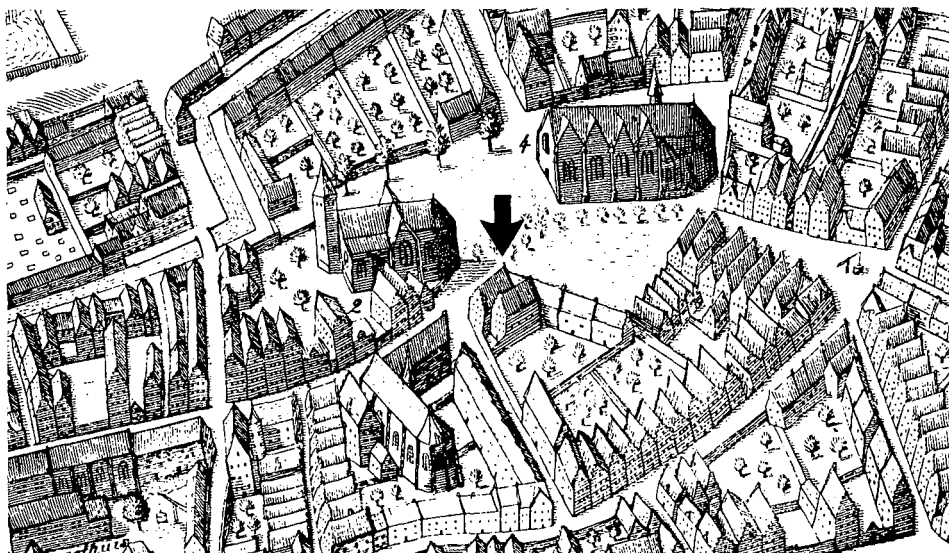
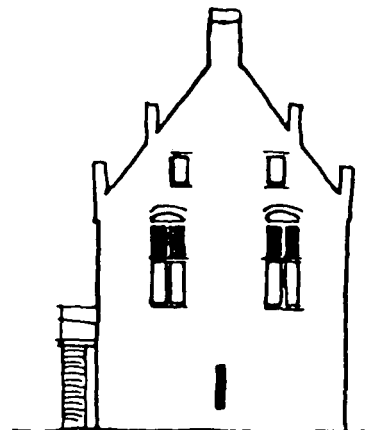
Afb. 2

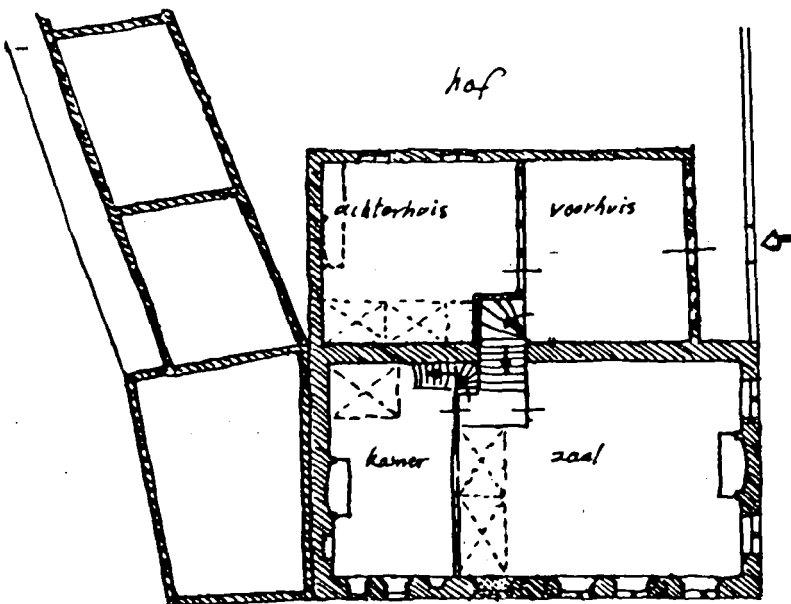
Voor- en zijgevels 15^e eeuw

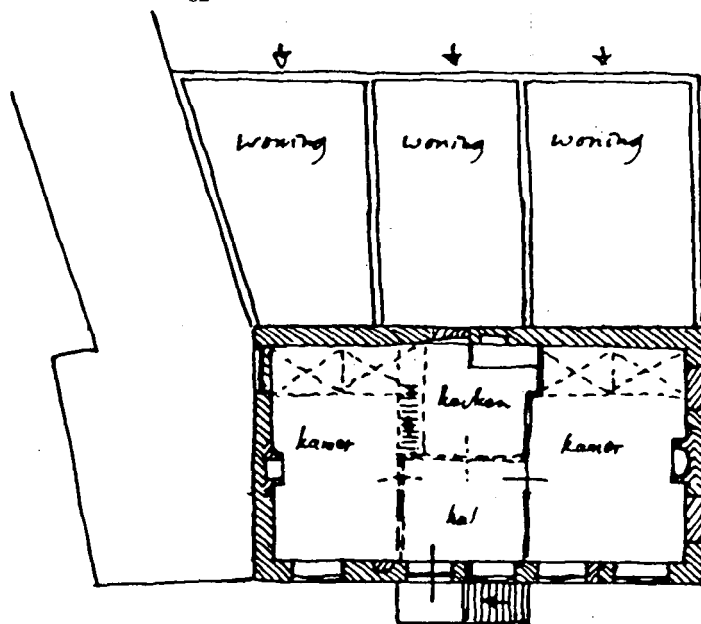
pl. gr. hoofdverdieping en
aanzicht rechter zijgevel
begin 16^e eeuw.

Afb. 3

Afb. 5 reconstr. plattegrond na de bouw van de achterkeuze, waarsch. vrij kort voor 1603

reconstr. plattegrond na de bouw van de drie woningen aan de achterzijde (tussen ± 1820 en ± 1875)

RESTAURATIE

Door de pakhuisfunctie en de lange leegstand verkeerde het gebouw in zeer slechte staat. Mede door de vele ondeskundige verbouwingen was de monumentale waarde ernstig aangetast. Zowel bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg als bij de Gemeente be-

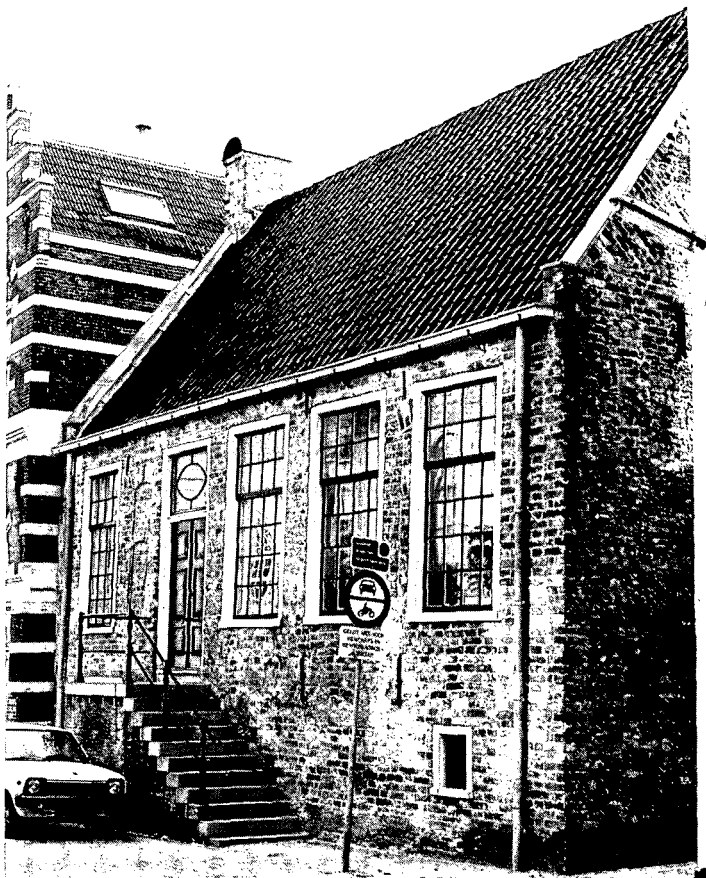
stond grote twijfel of restauratie nog wel mogelijk en verantwoord zou zijn. Het historisch belang, de plaats in de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad en de relatie tot de overige middeleeuwse gebouwen in de omgeving (Jacobijner Kerk en Waalse Kerk) hebben er tenslotte toe geleid dat toch tot restauratie is overgegaan. De restauratie on-

der directie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg duurde van augustus 1979 tot maart 1981. Het gebouw werd weer geschikt gemaakt voor bewoning. De hoofdentree is opnieuw aan de voorzijde aangebracht. De 'saal' is weer verkleind om ruimte te scheppen voor een hal. In de linker kamer is de keuken en op zolder zijn de slaapkamers

Het Keimpemastins, Grote Kerkstraat, in 1910. Vanaf 1890 was het pand in gebruik als pakhuis en stond vanaf 1972 leeg. Hierdoor verkeerde het in zeer slechte staat. (foto Frans Andringa, Leeuwarden)

Hetzelfde pand na de restauratie van 1979-1981. De hoofdentree is opnieuw aan de voorzijde aangebracht. Oorspronkelijk waren de gevels waarschijnlijk van een dunne pleisterlaag voorzien. Het opnieuw aanbrengen van deze pleisterlaag ontmoette (te) veel weerstand. (foto Monumentenzorg Leeuwarden)

ondergebracht. Aan de achterzijde zijn de bijgebouwen gesloopt en is de hoofdverdieping toegankelijk gemaakt via een houten trap en de 16de eeuwse doorgang. Helaas moest veel metselwerk van de gevels worden vernieuwd. Oorspronkelijk waren deze gevels waarschijnlijk van een dunne pleisterlaag voorzien, waarvan aan de achtergevel nog restanten zichtbaar zijn. Zowel voor het behoud van het historische karakter als om het nieuwe metselwerk enigszins te camoufleren zou het gewenst zijn de gevels weer van deze dunne pleisterlaag te voorzien. Dit is echter nog achterwege gebleven, omdat het teveel tegenstand ontmoette. Hoewel ten behoeve van de huidige wooneisen veel concessies zijn gedaan, is toch veel van het historische karakter van het pand bewaard gebleven.

KANTOORPAND DE 'UTRECHT', Tweebakmarkt 48

Dit pand van de Levensverzekerings Maatschappij 'Utrecht', voor de noordelijke provincies is in 1903 en 1904 gebouwd naar ontwerp van de architecten A. J. Kropholler en J. F. Staal, leerlingen van de bouwmeester H. P. Berlage.

De architectuur geldt als een goed voorbeeld van de bouwstijl in de vernieuwingsperiode rond de eeuwwisseling.

Het pand bestaat uit een laag voorhuis met lichttoren en een hoog achterhuis. In het voorhuis zijn de hal en de wachtkamer ondergebracht, het achterhuis heeft een kantoorbestemming. Achter het hoofdgebouw bevindt zich rondom een binnenplaats een laag bijgebouw, waarin een toilet en een keuken zijn ondergebracht.

De 'Utrecht' van 1903, gebouwd naar ontwerp van A. J. Kropholler en J. F. Staal. Het pand bestaat uit een laag voorhuis met lichttoren en een hoog achterhuis. Op het dak van de lichttoren de pelikaansculptuur van Jozeph Mendes da Costa. (foto Frans Andringa, Leeuwarden).

De zes meter hoge kantoorruimte met het oorspronkelijke meubilair in het achterhuis van de 'Utrecht', Tweebakmarkt 48, in 1904. Wanden en plafond zijn opgenomen in het stramien van het cassettenplafond. In de vensters de stadswapens van de bijkantoren, tussen de vensters en het plafond een fries van tegelborden, eveneens met wapens. (foto Frans Andringa, Leeuwarden)

De voorgevel wordt beëindigd door een afgesloten topgevel. Deze is hoger dan voor de functie noodzakelijk is, mogelijk ten behoeve van de massawerking in de straatwand en om ruimte te creëren voor reclame. Bovenin is de naam 'Utrecht' in het metselwerk opgenomen; daaronder zijn twee gevelstenen met leeuwen en het wapen van Utrecht aangebracht. Zowel deze gevelstenen als de pelikaansculptuur op het dak van de lichttoren zijn vervaardigd door Jozeph Mendes da Costa. De ingangspartij is iets teruggeleegd, waardoor enige plasticiteit in de gevel ontstaat.

Achter de dubbele ingangdeuren bevindt zich een circa één meter diepe ruimte. Deze krijgt de functie van portiek, wanneer de deuren in geopende toestand worden vastgezet in een nis. De volgende dubbele openslaande deuren, die helaas zijn verdwenen, gaven toegang tot een vierkante hal. Deze hal ontvangt daglicht via de toren. Bij donker kon een gaslantaarn, die dan vanuit het plafond werd neergelaten, de ruimte verlichten.

In de vloer is een mozaïek met een pelikaan, die zijn jongen voedt, aangebracht.

In de hiernaast gelegen wachtkamer is de fel blauwe kleur van de wanden zeer opvallend. Hier zijn een schouw en een loketwand aangebracht.

De zes meter hoge kantoorruimte in het achterhuis imponeert door de goede maat en schaal, de materiaal- en kleurbehandeling en de detaillering. Zowel de wanden als de vloer zijn opgenomen in het stramien van het cassettenplafond. In de zijgevels zijn vensters met gekleurd glas, waarin de stadswapens van de bijkantoren, geplaatst. Tussen de vensters en het plafond bevindt zich een fries van tegelborden, eveneens met wapens. Onder de vensters zijn kasten geplaatst, waarvan de deurtjes met goudenregens zijn versierd. Een uit 1904 bewaard gebleven foto geeft deze ruimte met het oorspronkelijke meubilair weer. Op de achterwand (de scheidingwand tussen hal-wachtkamer en kantoor) is een koperen paneel met klok en verwisselbare kalender zichtbaar.

Tot 1933 is het gebouw in gebruik geweest als kantoor van de 'Utrecht'. Daarna heeft het respectievelijk dienst gedaan als opslagplaats en depot van landbouwmachine-onderdelen. In 1976 werd het pand te koop aangeboden en verkeerde het in zeer desolate toestand. De gekleurde vensters in de rechter zijgevel waren verdwenen. Op de wandkasten was een verdiepingsvloer aangebracht en veel onderdelen waren beschadigd. Het toilet en de keuken in het lage bijgebouw waren gesloopt en de binnenplaats was overdekt. In 1978 en 1979 is het pand door de stichting 'Renaissant', (een restauratie-schilderbedrijf) gerestaureerd en als atelier in gebruik genomen. Daarbij is het interieur weer geheel in ere hersteld. Om de voormalige kantoorruimte te sparen is het bijgebouw met een verdieping verhoogd waar het atelier is ondergebracht.

Literatuur:

A. J. Kropholler en J. F. Staal en het kantoorpand voor de 'Utrecht' te Leeuwarden. Peter Karstkarel en Rienk Terpstra in: Bulletin K.N.O.B., afl. 1, 1978

